

Vytautas Gužas: asmenybė ir likimas Lietuvos partizaninio pasipriešinimo istorijoje. Partizano Vytauto Gužo veikla ir reikšmė Lietuvos partizaninio karo istorijoje

Ramona Staveckaitė-Notari

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ ramona.staveckaite@genocid.lt

Straipsnyje nuosekliai analizuojama Vytauto Gužo-Kardo, vieno iš Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos (toliau – LLKS) 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signatarų, biografija. Remiantis archyviniais dokumentais ir partizanų prisiminimais, rekonstruojama V. Gužo-Kardo gyvenimo ir veiklos trajektorija nuo tarpukario Lietuvos iki partizaninio pasipriešinimo kulminacijos. Straipsnyje siekiama ne tik išdėstyti signataro biografijos faktus, bet ir atskleisti nepriklausomos Lietuvos socialinį bei kultūrinį kontekstą, kuriame formavosi V. Gužo pasaulėžiūra, politinės nuostatos, turėjusios įtakos signataro vertybinams pasirinkimams sovietų ir nacių okupacijų akivaizdoje. V. Gužas-Kardas vaizduojamas kaip tarpukario Lietuvos patriotinės kartos atstovas.

Reikšminiai žodžiai: signatarai, partizanų karas, LLKS.

Šiame tyrime Vytautas Gužas – ir nepriklausomos Lietuvos moksleivis skautas, ir perspektyvus „Pienocentro“ tarnautojas, taip pat ir 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis, Vietinės rinktinės narys ir galiausiai – Lietuvos partizanas. Straipsnyje taip pat aptariamos prieštaringos jo veiklos aplinkybės nacių okupacijos metais, ypač 1941–ųjų vasarą. Šis klausimas nagrinėjamas remiantis kritine šaltinių analize.

Nuo 1945 m. V. Gužas-Kardas aktyviai partizanavo Pietų Žemaitijoje, vėliau ėjo aukštas pareigas Jungtinės Kęstučio apygardos bei Vakarų Lietuvos (Jūros) partizanų srities štabuose, tapo artimu Jono Žemaičio-Vytauto bendražygiu ir svarbiu partizaninių kovų vienijimo organizatoriumi, LLKS Tarybos nariu, vienu iš aštuonių signatarų, pasirašiusių LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16-osios Deklaraciją.

Straipsnyje pabrėžiamas V. Gužo-Kardo indėlis į partizaninio judėjimo centralizaciją, atskleidžiami jo santykiai su kitais partizaninio judėjimo vadais. Jo biografija tampa ne tik individualios atsakomybės ir pasirinkimo, bet ir visos pokario ginkluotos rezistencijos atspindžiu.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pokario laisvės kovų ir žymesniųjų atstovų istorijos rašymas iš dalies atsidūrė šio karo tyrinėtojų mėgėjų rankose, tam tikroje pilkojoje zonoje. Šis faktas pats savaime nėra blogas, bet tokia situacija lėmė, kad ankstyvuojų nepriklausomybės laikotarpiu tyrinėjant partizaninį karą buvo praslystama faktografiniu paviršiumi, vengiant gilintis į laikmečio sociokultūrinį lauką, ignoruojant tarpukario Lietuvos, turėjusios įtakos didžiosios partizanų dalies vertybinės piramidės susiformavimui, faktorių. Autoriai, rašę apie žymiausias partizaninio karo asmenybes, vadus, įprastai naudojo aprašomąjį metodą, pateikdami chronologiškai sausus biografinius faktus pagal schemą kas kur kada. Ši schema įkalindavo partizanų biografijas socialiniame vakuume, atribodavo nuo politinės, kultūrinės bei socialinės aplinkos, kurioje jie brendo ir susiformavo kaip asmenybės.

Pirmieji partizaninės istoriografijos lauke pasirodę Kęstučio Griniaus, Dalios Kuodytės, Nijolės Gaškaitės darbai ir dabar yra kertiniai, atstovaujantys vieniems reikšmingiausių partizanų karo tyrinėjimams. Visgi per pastarąjį dešimtmetį išaugusi nauja istorikų karta pateikė naujų įžvalgų pokario laisvės kovų tyrimuose.

Dainiaus Noreikos disertacija „Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema“ suteikė naują koncepcinę ir kokybinę kryptį pokario partizaninių kovų tyrimams. Autorius, išnagrinėjęs bent tūkstantį partizanų biografijų, labai preciziškai pažvelgė į kone daugiausia diskusijų keliantį partizanų ir Holokausto klausimą. Itin kritiškai ištyrinėjęs vokiečių okupacijos bei sovietinius šaltinius, D. Noreika chirurgiškai tiksliai ir jautriai perpjovė partizanų ir Holokausto temos pūlinį. Jo išvada, paneigianti bet kokias

spekuliacijas šia tema, buvo ta, kad partizanų gretose galėjo kovoti apie 5 proc. asmenų, dalyvavusių Holokauste¹.

Biografinio žanro plotmėje paminėtinas 2016 m. pasirodęs Enrikos Žilytės straipsnis „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“. Autorė per partizanų vadų biografijų prizmę pažvelgė į sociokultūrinės ir ekonomines partizaninio karo prielaidas, veiksmius bei dėsningumus².

Mingailės Jurkutės³, Alfredo Rukšėno⁴, Mindaugo Pociaus⁵ bei jau minėtų Dainiaus Noreikos⁶ ir Enrikos Kripienės⁷ akademiniai darbai apie Juozą Lukšą, Joną Kimštą, Bronių Liesį, Balį Vaičėną ir Juozą Šibailą nubrėžė naujas metodologines ir koncepcines tyrimo gaires, atskleidė pokario laisvės kovų tyrinėjimo baltąsias dėmes. Istorikai siekė papasakoti asmens biografiją, „rišant ją su bendra pasipriešinimo raida“⁸, todėl jų darbuose galima užčiuopti bendrą Lietuvos partizaninio karo pulsą.

Partizaninių kovų istoriniai tyrimai neatsiejami nuo esminio šių kovų laimėjimo – 1949 m. vasario 10 d. įkurto LLKS ir 1949 m. vasario 16 d. pasirašytos LLKS Tarybos Deklaracijos. Aistės Petrauskienės ir Vykinto Vaitkevičiaus atlikta išsami LLKS Tarybos formavimosi ir gyvavimo genezė bei straipsnyje „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“⁹ pateiktos vyriausiosios partizanų vadovybės susikūrimo aplinkybės išryškina jos kūrime dalyvavusių partizanų vadų vaidmenis bendrame Lietuvos partizanų vienijimosi procese, atskleidžia jų tarpusavio santykius profesiniame lygmenyje. Pažymėtina, kad vyriausiosios partizanų vadovybės kūrimo projekto¹⁰ istoriniame kontekste išsigrynina ir V. Gužo vaidmuo partizaninėse kovose.

V. Vaitkevičiaus parengtoje šaltinių publikacijoje „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba: nariai, jų veikla ir diskusijos“ autorius pagrindinį dėmesį sutelkia į LLKS Tarybos narių

¹ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*, [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, 2020, p. 250.

² Enrika Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, 38, p. 84–112.

³ Mingailė Jurkutė, „Bronius Liesis-Naktis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2019, Nr. 2 (46).

⁴ Alfredas Rukšėnas, „Juozo Albino Lukšos-Daumanto 1940–1941 m. biografijos puslapiai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2 (48).

⁵ Mindaugas Pocius, „Jonas Kimštas-Žalgiris – asmenybės ir biografijos bruožai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2 (48).

⁶ Enrika Kripienė, „Juozas Šibaila-Merainis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2021, Nr. 2 (50).

⁷ Dainius Noreika, „Balys Vaičėnas: partizano asmuo ir kova“, *Balys Vaičėnas. Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestiniai tekstai*, sudarė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, p. I–XIII.

⁸ Mingailė Jurkutė, „Bronius Liesis-Naktis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2019, Nr. 2 (46), p. 95.

⁹ Aistė Petrauskienė, Vyktas Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, t. 34, p. 104–130.

¹⁰ Aistė Petrauskienė, Vyktas Vaitkevičius, *op. cit.*, p. 105.

asmenybes – jų biografinius bruožus, kario kelią, atliktus darbus bei intelektualinę veiklą. Pasitelkus platų partizanų archyvinių šaltinių spektrą, publikacijoje išsamiai analizuojama visų 41 Tarybos nario veikla, siekiant atskleisti ne tik jų indėlį į ginkluotą kovą su sovietais, bet ir idėjinius, politinius bei vertybinius orientyrus, kuriais vadovavosi šie asmenys¹¹.

Šiame tyrime naudojant kontekstinį-biografinį metodą ir taikant klasikinę tarpukario Lietuvoje užaugusios ir susiformavusios istorinės asmenybės gyvenimo periodizaciją (tarpukaris–pirmoji sovietų ir nacių okupacijos–antroji sovietų okupacija) siekiama išanalizuoti ir atskleisti LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signataro V. Gužo biografijos faktus, veiklą ir nuopelnus partizaninėse kovose.

Jono Basanavičiaus biografiją parašiusio Eligijaus Railos žodžiais, žvelgiant į asmens biografiją galima pastebėti epochos veidą¹². Taigi V. Gužo biografiniai epizodai nėra ir negali būti izoliuoti nuo XX a. pirmosios pusės Lietuvos politinių, socioekonominių bei kultūrinių procesų ir įvykių. Pastarieji, o ypač sovietų ir nacių okupacijos, tiesiogiai turėjo įtakos straipsnyje aprašomiems būsimojo signataro asmeniniams pasirinkimams.

Faktografinės istorijos baruose kartinį vaidmenį tyrinėjant V. Gužo bei kitų partizanų biografijas vaidina istoriniai šaltiniai – tarpukario Lietuvos dokumentai, atskleidžiantys būsimųjų partizanų veiklą, gyvenimą, juos supusią aplinką nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, nacių okupacijos laikotarpio dokumentai (savo apimtimi negausiausi), sovietinių represinių struktūrų dokumentai bei pačių partizanų archyvinė medžiaga. Kitas itin svarbus šaltinis – partizaninio karo kovų dalyvių prisiminimai. Romo Kauniečio publikuoti „Aukštaitijos ir Pietų Žemaitijos partizanų atsiminimai“ leidžia į to meto įvykius pažvelgti asmeniškai V. Gužą pažinojusių bendražygių akimis¹³.

V. Gužo biografiniai faktai, asmenybės bruožai, jo partizaninė veikla iki šiol daugiausia atsispindėjo publicistinio pobūdžio straipsniuose, prisiminimuose, kuriuose būta netikslumų, o pateikiama informacija nebuvo grindžiama istoriniais šaltiniais. Ypač tai pasakytina apie V. Gužo veiklą pirmosios sovietinės okupacijos metais ir nacių valdymo laikotarpiu.

Lietuvos centriniame valstybės bei Lietuvos ypatingajame archyvuose saugomi dokumentai, taip pat ir keli išlikę autentiški signataro rašyti laišakai, leidžia plačiau apžvelgti jo asmeninį paveikslą ir geriau atskleisti jo asmenybės bruožus bei socialinius ryšius, galėjusius turėti įtakos jo pasaulėžiūrai, tam tikriems gyvenimo pasirinkimams.

¹¹ Vykintas Vaitkevičius, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba: nariai, jų veikla ir diskusijos“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2020, t. 40, p. 143–377.

¹² Eligijus Raila, *Lietuvystės Možė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019, p. 10.

¹³ Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė, in: *Aukštaitijos ir Pietų Žemaitijos partizanų atsiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2006, d. 5, p. 502–520.

Ryškesniausiai signataro V. Gužo personalijos svarba atsiskleidžia Nijolės Gaškaitės monografijoje „Žuvusiųjų prezidentas“. Autorė per pokario ginkluoto pasipriešinimo prizmę nagrinėja J. Žemaičio biografiją, daug dėmesio skirdama partizaninio judėjimo centralizacijai, visos Lietuvos partizanų vadovybės formavimui. Būtent šiame kontekste itin išryškėja V. Gužo, kaip vieno iš aktyviausių centralizacijos proceso dalyvių ir kaip vieno iš artimiausių J. Žemaičio aplinkos žmonių, vaidmuo. N. Gaškaitė pabrėžia itin artimą, bičiulišką V. Gužo ryšį su J. Žemaičiu. Jų besąlygišką pasitikėjimą vienas kitu įrodo veiksmai: J. Žemaitis net du kartus į susitikimą su sūnumi Laimučiu buvo pasikvietęs V. Gužą – 1947-ųjų rudenį ir 1948-ųjų vasarą¹⁴. Na, o Adolfo Ramanausko aprašytas epizodas, kai V. Gužas savo gyvybę J. Žemaičiui garantavo, kad į 1949 m. partizanų susitikimą atvykę A. Ramanauskas ir Aleksandras Grybinas tikrai yra Pietų Lietuvos srities partizanų vadai, yra vienas labiausiai istoriografijoje cituojamų partizaninio pasitikėjimo atvejų.

Nepriklausomybės vaikas¹⁵

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybai paskelbus Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją, pati Lietuva dar bent porą metų gravitavo pokario politinėje ir karinėje suirutėje. Didžioji gyventojų dalis dar nebuvo spėjusi susivokti, apie kokią nepriklausomą Lietuvą kalbama, kai teko patirti pirmųjų nepriklausomybės kovų krikštą prieš raudonarmiečius, bermontininkus ir lenkus. Paradoksalu, bet tikėtina, kad nepriklausomybės idėją geriau suprato iš Rusijos gilumos į namus grįžę lietuviai karo pabėgėliai. Pastarųjų buvo priskaičiuojama iki ketvirčio milijono. Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpiti Lietuvių centralinio komiteto pirmininkas Martynas Yčas rašė, kad „grįžę iš Rusijos lietuviai išgirdo savo motinos Lietuvos balsą. Atsivežę su savimi jau subrendusį laisvos ir nepriklausomos Lietuvos reikalavimą“¹⁶. Istoriko Tomo Balkelio teigimu, grįžę karo pabėgėliai Lietuvai davė ne tik daugybę politškai lojalių ir patriotiškų piliečių, bet ir patys aktyviai įsitraukė į savos valstybės kūrimą¹⁷.

Rokiškio krašto gyventojai Karolina Čepukaitė ir Romualdas Gužas Pirmojo pasaulinio karo metais taip pat pasitraukė į Rusiją. Ten būsimeji signataro tėvai susipažino ir sukūrė šeimą¹⁸. Atsiradus galimybei, šeima grįžo jau į nepriklausomą Lietuvą – gimtąsias vietas Rokiškio apskrityje. Pradžioje trumpam apsistojo Rokiškyje, vėliau jie persikėlė gyventi į Rokiškio apskrities Sičiūnų kaimą. Gužai tuo metu jau augino pirmagimę Stefaniją, o netrukus šeimoje pasirodė ir sūnus.

¹⁴ Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas*, Vilnius: LGRTC, 2007, p. 155, 176.

¹⁵ Terminas pasiskolintas iš Enrikos Žilytės straipsnio „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, p. 90.

¹⁶ Tomas Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2012, p. 213.

¹⁷ *Ibid.*, p. 237.

¹⁸ Povilas Gaidelis, „Didvyriai nemiršta: Vytautas Gužas-Kardas“, <<http://www.lks.lt/pdf2/Gaidelis%20apie%20Gu-zha-Karda.pdf>>.

Obelių dekanato gimimų knygoje ties septintuoju 1920 m. pakrikštytu naujagimiui įrašyta: „Tūkstantis devyni šimtai dvidešimtais metais sausio ketvirtą dieną Rokiškio bažnyčioje jos kunigas P. Lagis pakrikštijo su visomis sakramento apeigomis kūdikį, vardu Vytautas, gimusį 2 sausio š. m. Rokišky Rokiškio apskrities šios parapijos.“¹⁹ Naujagimio tėvai „Romualdas, sūnus Igno, ir Karolina Čepukaitė gyveną bažnytinėje moterystėje, prisirašę prie Pandėlio valsčiaus Rokiškio apskrities. Krikšto tėvai Vladas Gužas ir Karolina Gužaitė“²⁰.

Pakrikštiję sūnų Vytauto vardu, tėvai tarsi užprogramavo jo, kaip kovotojo, likimą. Sūnaus gimimo išvakarėse Lietuvos Valstybės Taryba 1919 m. gruodžio 31 d. pagrindiniame šalies dienraštyje „Lietuva“, pasitelkdama Vytauto Didžiojo legendą, kvietė: „Jau metas pakelti Vytauto Kardas! Jaunime! Kas myli Tėvynę, už ginklų! [...] Didžiojo Vytauto Kardas, 500 metų rūdijęs, Jumis iš tikrųjų randa garbingus nešiotojus.“²¹ Nežinome, ar Gužai perskaitė šį kreipimąsi, bet akivaizdu, kad Vytauto Didžiojo legenda ir žygdarbiai jiems buvo žinomi.

Po Vytauto gimimo Gužų šeimoje pasaulį išvydo Boleslovas, Jonas, Genovaitė, Danielius, Ona, Regina ir Bernadeta. Taigi šeima, kaip įprasta tuo laikmečiu, buvo itin gausi.

Būsimojo signataro tėvai buvo ūkininkai. 1927 m. duomenimis, jie valdė nedidelį 8 ha ūkį²². Paminėtina ir tai, kad tik grįžęs į Lietuvą tėvas R. Gužas kurį laiką dirbo Panemunėlio policijos punkte²³. Darbas policijos tarnyboje reiškė, kad asmuo turėjo būti raštingas. Tikėtina, kad, suprasdami išsilavinimo svarbą, tėvai skatino ir savo vaikus siekti mokslų.

V. Gužas pirmuosius mokslus baigė Maželių kaimo mokykloje, vėliau mokėsi šešiametėje Pandėlio mokykloje, 1936–1939 m. studijavo Salų žemės ūkio mokykloje pienininkystės specialybę²⁴. Besimokydamas Salose, 1937 m. jis įstojo į skautų organizaciją ir tapo Rokiškio tunto „Kun. Šarūno“ draugovės „Vilko“ skilties nariu. Skauto anketoje ties specialybės eilute V. Gužas įrašė dviratininko specialybę²⁵.

Sprendimas tapti skautu buvo dėsningas jaunuolio žingsnis. Iš brolio D. Gužo pasakojimo žinoma, kad Gužų šeimoje buvo itin puoselėjamos patriotinės lietuviškos vertybės, vaikai augo tautinio patriotizmo dvasioje²⁶. Kaip pastebi Lietuvos valstybės kūrimosi pro-

¹⁹ Obelių dekanato 1920 m. gimimai, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 669, ap. 6, b. 172, l. 74.

²⁰ *Ibid.*

²¹ „Garbingoji mūsų Armija!“, *Lietuva*, Kaunas, 1919-12-31, Nr. 282, <<https://www.epaveldas.lt/preview?id=LN-B00AD2076-1919-Gruod.31>>.

²² Apie rinkimus į Rokiškio apskrities žemės ūkio tarybą, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 1357, ap. 12, b. 287, l. 99.

²³ Rokiškio policijos nuovadoje tarnavusių ir dabar tarnaujančių valdininkų ir tarnautojų sąrašas, LCVA, f. 456, ap. 1, b. 60, l. 56.

²⁴ Danielius Gužas, „Vytauto Gužo gyvenimo kelias“, in: *Rokiškėnai – LLKS Deklaracijos signatarai. Konferencijos pranešimai*, sudarė V. Kazlauskas, O. Mackevičienė, Rokiškis: Rokiškio krašto muziejus, 2009, p. 30.

²⁵ Pirmasis Lietuvos skautų brolijos surašymas, LCVA, f. 576, ap. 3, b. 3877.

²⁶ Danielius Gužas, *op. cit.*, p. 30.

cesus 1914–1923 m. tyrinėjantis T. Balkelis, patriotinio išdidumo jausmas, ypač pirmaisiais nepriklausomybės metais, galėjo būti labiau išreikštas būtent grįžusių karo pabėgėlių aplinkoje, jų šeimose²⁷. Kita vertus, ir valstybės kūrėjai suvokė, kad sąmoningi, stiprų tautinį identitetą turintys Lietuvos gyventojai yra būtina sąlyga tautinės valstybės vizijai įgyvendinti. Moderniai Lietuvos valstybei ir jos žmonėms reikėjo savų mitų, savų herojų ir savų legendų. Daug faktorių prisidėjo prie *nepriklausomybės vaikų* patriotinių nuostatų formavimosi: tai ir romantizuota Vytauto Didžiojo laikų Lietuvos istorija, leidžianti didžiuotis Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste „nuo Baltijos iki Juodosios jūros“, ir jaunimo visuomeninių organizacijų kūrimasis, aktyvi jų veikla, į patriotinį ugdymą orientuota švietimo sistema.

Ne išimtis buvo ir būsimo signataras, kurio pasaulėžiūra susiformavo ant *šapokiškos* Lietuvos istorijos pamatų. Tarpukario visuomenei pateiktas istoriko Adolfo Šapokos narytyvas *rasti lietuvius Lietuvos istorijoje*²⁸ pasirodė besąs labai paveikus. Nepriklausomybės karta įtikėjo jo pasakojimu, atrado jame tai, dėl ko jautė pasididžiavimą būnant lietuviais.

Istorikė Enrika Kripienė, išnagrinėjusi visų aštuonių LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signatarų socialinę kilmę, pastebėjo, kad visi jie užaugo patriotinėse šeimose ir kad jų kelias bei pasirinkimas kovoti su savo šalies okupantais buvo ne atsitiktiniai, o dėsningi²⁹.

Karo ir okupacijų verpetuose 1940–1944 m.

1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyti slaptieji Molotovo–Ribbentropo protokolai ir netrukus Europoje prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas pakeitė ne tik nepriklausomos Lietuvos valstybės likimą, bet ir šimtų tūkstančių Lietuvos žmonių gyvenimus. 1939-ieji Gužų šeimai buvo paženklinti ir asmenine netektimi – tesulaukęs 41 metų mirė tėvas R. Gužas.

1940 m. birželio mėn. prasidėjusią pirmąją sovietų okupaciją V. Gužas pasitiko dirbdamas Taujėnų pieno bendrovės buhalteriu³⁰. Šis darbas žadėjo jam puikias karjeros perspektyvas. Jo uždarbis siekė 220 litų³¹, ir tai to meto Lietuvoje buvo orus vidurinės klasės atstovo atlyginimas. Archyviniai dokumentai byloja, kad V. Gužas Taujėnuose dirbo bent

²⁷ Tomas Balkelis, „Lietuvos pabėgėliai per Pirmąjį pasaulinį karą. Tautinės tapatybės ir nepriklausomos valstybės kūrimosi židyns“, <<https://www.bernardinai.lt/lietuvas-pabegeliai-per-pirmaji-pasaulini-kara-tautines-tapatybes-ir-nepriklausomos-valstybes-kurimosi-zidyns/>>.

²⁸ Nuoroda į 1932 m. Nr. 21 (73) žurnale *Naujoji Romuva* pasirodžiusį istoriko A. Šapokos straipsnį „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoj“.

²⁹ Enrika Kripienė, „1949 m. vasario 16-osios deklaracijos signatarai“, *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 4, p. 50–58.

³⁰ Įvairių pieno perdirbimo bendrovių pienininkų darbo žinios; žinios apie pieninių produkciją ir kainas už pieną, 1940–1941 m., LCVA, f. R-322, ap. 2, b. 66, l. 18, 25.

³¹ Pieno perdirbimo bendrovė „Pienocentras“. Etatinių tarnautojų atlyginimo normų sąrašas. Pieno perdirbimo sąskaitininkams išmokėto atlyginimo lapai, 1940, LCVA, f. R-322, ap. 2, b. 22, l. 14–14 a. p.

jau iki 1941 m. balandžio mėn.³². Jo pavardė „Pienocentro“ darbuotojų sąrašuose figūruoja ir 1941 m. gruodžio 31 d. dokumente³³, o 1942 m. gyventojų surašyme taip pat pažymėta, kad V. Gužas yra Taujėnų pieno bendrovės buhalteris³⁴. Tai reiškia, kad V. Gužas tiek sovietinės, tiek nacių okupacijos laikotarpiu dirbo Taujėnuose.

Siekiant rekonstruoti būsimo signataro gyvenimo ir veiklos epizodus pirmosios sovietinės ir nacių Vokietijos okupacijų metais, reikia atsakyti į klausimą: kur buvo V. Gužas 1941 m. Birželio sukilimo metu? Povilas Gaidelis ir Danielius Gužas populiarinamojo pobūdžio straipsniuose, nepateikdami pirminių šaltinių, teigia, kad V. Gužas pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu mokėsi Kauno Fredos žemės ūkio mokykloje ir kaip Lietuvos aktyvistų fronto narys dalyvavo sukilime Kaune, o jam pasibaigus grįžo į Taujėnus³⁵. Vis dėlto išlikusiuose 1940–1941 m. Fredos mokyklos mokinių sąrašuose V. Gužo pavardės nėra³⁶, o archyviniai duomenys liudija, kad sukilimo metu jis buvo Taujėnuose.

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus sovietų ir nacių karui, Lietuvoje kilo Birželio sukilimas, siekęs atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir nukreiptas prieš SSRS okupacinę valdžią. Šalies miestuose ir miesteliuose ėmė burtis sukilėlių būriai. Ne išimtis buvo ir Taujėnai. Čia sukilėliams ėmėsi vadovauti mokytojas ir buvęs Taujėnų šaulių būrio vadas Juozas Smalsčius. Sovietų suimtų Taujėnų valsčiaus sukilėlių baudžiamosiose bylose pateikiama pirminė informacija apie V. Gužo dalyvavimą 1941 m. Birželio sukilime Taujėnuose. Remiantis archyve išlikusiais vokiečių sudarytais Ukmergės apskrities pagalbinės policijos sąrašais, galima teigti, kad pasibaigus sukilimui V. Gužas tęsė tarnybą Taujėnų valsčiaus pagalbinėje policijoje³⁷.

1944 m. rugsėjo mėn. suimtas buvęs Taujėnų būrio sukilėlis, taip pat ir Taujėnų valsčiaus pagalbinės policijos narys Povilas Palepšys, tardymo metu, be kitų bendražygių iš Taujėnų būrio, pamini ir V. Gužo pavardę³⁸. P. Palepšio, buvusio šaulio, vokiečių okupacijos laikotarpiu ėjusio seniūno pareigas, tardymo dokumentuose pateikiama infor-

³² Įvairių pieno perdirbimo bendrovių pienininkų darbo žinios; žinios apie pieninių produkciją ir kainas už pieną, 1940–1941 m., LCVA, f. R-322, ap. 2, b. 66, l. 18.

³³ Tarnautojų, priklausančių „Pienocentro“ taupomajai kasai ir kompensacijų fondui, sąrašai, 1940 m. sausis–1942 m. liepa, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 8247, l. 95.

³⁴ Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942 m. gegužės 27 d., LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 8247, l. 96.

³⁵ Danielius Gužas, *op. cit.*, p. 31; Povilas Gaidelis, *op. cit.*

³⁶ Žemės ūkio mokyklų statistikos žinios, 1941, LCVA, f. 392, ap. 12, b. 53, l. 163; Fredos žemės ūkio mokyklos mokytojų sąrašas, 1941 m. sausio 3 d.–1941 m. gruodžio 18 d., LCVA, f. 392, ap. 12, b. 38, l. 30–31, 62.

³⁷ Ukmergės apskrities sukilėlių būrių narių ir policininkų sąrašai, 1941–1944 m., 1941-08-20, LCVA, f. R-688, ap. 1, b. 1, l. 1, 4 a. p., 8 a. p.

³⁸ Povilo Palepšio tardymo protokolai, 1944-09-21 įrašas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 28076/3, l. 10 a. p.

macija ir apie Taujėnų būrio veiklą pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis. Pasak jo, Taujėnų valsčiaus baltųjų partizanų būrys (maždaug 45 asmenys) buvo suorganizuotas 1941 m. birželio pabaigoje, jam vadovavo buvęs Taujėnų valsčiaus šaulių būrio vadas mokytojas Juozas Smalsčius³⁹. Baltaraiščiai saugojo įvairios paskirties objektus, dalyvavo sovietinių aktyvistų ir žydų areštuose⁴⁰. Tikslumo dėlei reikia pasakyti, kad sukilėliai areštuodavo sovietų kolaborantus, komunistus ar tiesiog sovietinius okupantų simpatikus. Todėl kai kalbama apie žydų areštus, tikėtina, kad tardomasis, šiuo atveju P. Palepšys, davė parodymus apie postsukiliminį laikotarpį, t. y. apie įvykius po birželio 28-osios – oficialios sukilimo pabaigos. Pastebėtina ir tai, kad sovietų tardomi sukilimo dalyviai, ypač jei jie buvo pratęsę veiklą pagalbinėje policijoje, ir įvykių liudininkai parodymuose nedaro esminės takoskyros tarp 1941-ųjų vasaros įvykių, dažnai visus veiksmus įvardydami *baltaraiščių* vardu. Kaip pastebi D. Noreika, realybėje 1941 m. Birželio sukilimo būsena tęsėsi net ir pasikeitus okupaciniam režimui, o kaimų ir miestelių apsaugos būriai nuo 1941 m. birželio iki rugpjūčio gyvavo sukilimo meto pavidalu, suvokdami šį laikotarpį kaip vientisą⁴¹.

D. Noreikos aptarta 1941-ųjų vasaros įvykių realybė ir suvokimas atsispindi ir P. Palepšio tardymuose. Iš baudžiamojoje byloje užfiksuotų parodymų matyti, kad tardomasis sukilėlių ir pagalbinės policijos dalyvių veiklą pateikia kaip vientisą reiškinį. Antai jo tardymo protokole rašoma, kad 1941 m. rugsėjo mėn. dešimt Taujėnų būrio narių išvyko į Ukmergę dalyvauti žydų šaudyme. Būrį sudarė Povilas Narkevičius (įvardijamas kaip minėto būrio vadas), Kostas Peldys, Vytautas Gužas, Jonas Pūkas, Juozas Žeruolis, Edvardas Maneika, Vladas Šileika, pats Povilas Palepšys (likusių pavardžių neprisiminė)⁴². Visi šie vyrai, išskyrus J. Pūką, priklausė Taujėnų valsčiaus pagalbinei policijai⁴³. Detalizuodamas Taujėnų būrio vaidmenį P. Palepšys teigė, kad jo būrys buvo nusiūstas į Vaitkuškio dvarą, 4 km nutolusį nuo Ukmergės, kuriame saugojo suvartytus Ukmergės apskrities žydus. Pagrindinė užduotis buvo užtikrinti, kad nė vienas asmuo nepabėgtų iš šios teritorijos, o į bėglį įsakyta šauti⁴⁴. P. Palepšio liudijimu, tuo metu buvo sušaudyta apie 400–500 žydų, tarp kurių buvo ir senukų, ir moterų, „kurios savo vaikus vedėsi už rankučių ir nešinosi ant rankų“⁴⁵. Pasak jo, nužudytų žydų daiktus pasidalijo atskiri būriai, o Taujėnų būriui atite-

³⁹ *Ibid.*, l. 10 a. p.

⁴⁰ *Ibid.*, l. 11.

⁴¹ Dainius Noreika, *op. cit.*, p. 207–208.

⁴² Povilo Palepšio tardymo protokolas, 1944-09-21 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28076/3, l. 11, 25 a. p.

⁴³ Ukmergės apskrities sukilėlių būrių narių ir policininkų sąrašai, 1941–1944 m., 1941-08-20, LCVA, f. R-688, ap. 1, b. 1, l. 4 a. p.

⁴⁴ Povilo Palepšio tardymo protokolas, 1944-10-25 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28076/3, l. 12, 16–16 a. p.

⁴⁵ Taujėnų valsčiaus milicijos viršininko Simano Matulionio tardymo protokolas, 1944-09-02, LYA, b. 28076/3, l. 24, 25 a. p.

kę daiktai buvo sandėliuojami Taujėnų kooperatyvo pirmininko Vlodo Šileikos daržinėje⁴⁶ (pas jį V. Gužas nuomojo kambarį, kai gyveno ir dirbo Taujėnuose⁴⁷).

Visgi 1941 gruodžio 1 d. Karlo Jėgerio ataskaitoje rašoma, kad 1941 m. rugsėjo 5 d. Ukmergėje buvo nužudyti 4 709 žydų tautybės asmenys⁴⁸. Skaičius beveik dešimt kartų didesnis už tą, kurį pamini P. Palepšys. Darytina prielaida, kad suimtas, po įvykių praėjus trejiems metams, galėjo supainioti mėnesius ir kalbėjo apie kitą Ukmergės žydų naikavimo akciją, įvykusią 1941 m. rugpjūčio 19 d., kurios metu buvo sušaudyti 643 Ukmergės apskrities žydai⁴⁹.

Apie V. Gužo įtraukimą į 1941-ųjų vasaros įvykių sūkurį – tiek Birželio sukilimą, tiek postsukiliminį laikotarpį – liudija ir kitų buvusių Taujėnų baltaraiščių parodymai. 1944 m. rugsėjo mėn. suimtas Taujėnų būrio narys Julijonas Žaldokas, paprašytas išvardyti visus baltaraiščių būrio narius, dalyvavusius areštuose (nekonkretinama kokiuose), pamini ir „buvusį pieno kooperatyvo buhalterį“, tačiau jo tapatybės nenurodo⁵⁰. J. Žaldoko bendrabylis – sukilimo dalyvis, o paskui ir Taujėnų pagalbinės policijos narys Bronius Kuliavas, suimtas kartu su J. Žaldoku, paliudijo, kad Taujėnų būrys suorganizuotas maždaug birželio 26–28 d., sukilėliams vadovavęs jau minėtas Juozas Smalsčius (Smalstys⁵¹), būriui priklausę apie 50 asmenų, o tarp jų buvęs ir Vytautas Gužas⁵².

Buvęs Taujėnų gyventojas Kazys Dagilis, vokiečių okupacijos metais dirbęs Taujėnų „sviesto gamykloje“ antruoju buhalteriu ir, tikėtina, asmeniškai pažinojęs V. Gužą, tuo metu dirbusį pagrindiniu šios gamyklos buhalteriu, liudijo suimtų sukilimo dalyvių P. Narkevičiaus bei Broniaus Dalinkevičiaus bylose. 1947 m. sausio mėn. vykusios apklausos metu K. Dagilis teigė matęs, kaip P. Narkevičius 1941 m. liepos mėn. konvojavo į Ukmergę žydų tautybės asmenis (tarp kurių buvę Vaipermanas ir Šolomas). Anot K. Dagilio, kartu su P. Narkevičiumi areštuose dalyvavo Kostas Smalsčius, Vladas Šileika, Eduardas Maneika, Vytas Gužas ir kiti⁵³.

Taujėnų gyventojas Jonas Subačius dar tarpukariu buvo kelis kartus teistas už bolševikinę veiklą. 1941-ųjų vasarą du mėnesius jis kalėjo Ukmergės kalėjime, o 1944-ųjų vasarą

⁴⁶ *Ibid.*, l. 12, 26.

⁴⁷ Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942 m. gegužės 27 d., LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 8247, l. 96.

⁴⁸ Christoph Dieckmann, Saulius Sužiedelis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 215.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 213.

⁵⁰ Julijono Žaldoko tardymo protokolas, 1944-09-18 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2777/3, l. 31.

⁵¹ Skirtinguose archyvinuose dokumentuose pateikiamos dvi Juozo Smalsčiaus (Smalsčio) pavardės versijos: Smalsčius ir Smalstys. Manytina, kad teisinga forma yra pateikta tarpukario Lietuvos istoriniuose dokumentuose ir rašoma „Smalsčius“.

⁵² Broniaus Kuliavo tardymo protokolas, 1944-09-18 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2777/3, l. 37 a. p.–38.

⁵³ Kazio Dagilio apklausa, 1947-01-21 įrašas, LYA f. K-1, ap. 58, b. 7032/3, l. 35–35 a. p.

į Lietuvos teritoriją grįžus sovietų valdžiai, buvo paskirtas Taujėnų valsčiaus pirmininku. Pasklaidę suimtų Taujėnų sukilimo dalyvių baudžiamąsias bylas matome, kad J. Subačius tapo etatiniu liudytoju minėtų asmenų bylose. Jo liudijimuose kartojasi tos pačios, pasak jo, 1941-ųjų vasarą sovietinius aktyvistus, komunistus ir žydus į Ukmergę konvojavusių asmenų pavardės. Tai ir „Povilas Palepšys (dalyvavęs Šolomo, Aizeko ir Rubeno šeimų areštuose⁵⁴), Smalstys, Florijonas Budnikas, Bronius Dalinkevičius, Vytautas Gužas, Maneika“⁵⁵.

Šie biografiniai faktai apie V. Gužo veiklą 1941-ųjų metų vasarą iki šiol nebuvo paskelbti viešai. Dėl sovietinių represinių institucijų tardymo protokolų subjektyvumo objektyvios informacijos išgavimas iš šių šaltinių ne visada yra įmanomas. D. Noreika, savo disertacijoje išsamiai ir kritiškai išnagrinėjęs partizanų dalyvavimo Holokauste šaltinių patikimumo problemą, konstatavo, kad partizanų dalyvavimas žydų žudynėse gali būti vertinamas kaip įvykių versijos, kurios iš esmės galėjo įvykti⁵⁶. Fizinį priemonių naudojimą tardymo metu, suimtųjų noras „sumažinti savo kaltę“ ir sovietinių represinių struktūrų ideologinis angažuotumas suimtų partizanų, 1941-ųjų Birželio sukilimo dalyvių ir kitų antisovietiškai nusiteikusių asmenų atžvilgiu sovietinius šaltinius padaro itin pažeidžiamus ir jautrius kritikai. Juose tikri faktai dažnai persipina su represinėms struktūroms palankia interpretacija ir apskritai siekiu ne išaiškinti tiesą, o bet kokiomis priemonėmis nuteisti asmenį. Kita vertus, informacija ankstyviausiuose sovietiniuose šaltiniuose, kuriuose aptinkama žinių apie galimą V. Gužo dalyvavimą žydų suėmimuose, konvojavime ir žudynių vietos saugojime, pateikiama bendrame Taujėnų valsčiaus baltaraiščių veiklos kontekste ir nėra asmeninė jo atžvilgiu. Taujėnų baltaraiščių baudžiamosiose bylose tardyti ir liudiję asmenys nėra apklausinėjami konkrečiai apie V. Gužą *per se*, nėra siekiama jo sukompromituoti, kaip vieno iš Lietuvos partizaninio karo vadų⁵⁷. Lietuvos nacių okupacinio laikotarpio archyviniai šaltiniai, galintys suteikti patikimiausios informacijos apie 1941 m. įvykius Lietuvos provincijoje, yra negausūs ir, deja, negali atsakyti į daugelį klausimų. Todėl pasikartojantys istorinių faktų epizodai suimtų Taujėnų valsčiaus 1941-ųjų Birželio sukilimo dalyvių ir pagalbinių policininkų baudžiamosiose bylose verčia kelti klausimą dėl galimo V. Gužo dalyvavimo tam tikruose veiksmuose (konvojavimas į getus, masinių žudynių vietų saugojimas), susijusiuose su Ukmergės apskrities žydų fiziniu sunaikinimu. Netgi jei į šį klausimą neįmanoma atsakyti vienareikšmiškai, o bet koks atsakymas paliktų tam tikrų abejonių arba erdvės kritikai, to fakto ignoruoti negalima.

⁵⁴ Jono Subačiaus apklausa, 1944-10-24 įrašas, LVA, f. K-1, ap. 58, b. 28076/3, l. 17 a. p. –18.

⁵⁵ Jono Subačiaus apklausa, 1970-10-09 įrašas, LVA, f. K-1, ap. 58, b. 41616/3, l. 73.

⁵⁶ Dainius Noreika, *op. cit.*, p. 259.

⁵⁷ Pirmieji tardymai, kuriuose randama informacija apie V. Gužą, vyko 1944 m. rudenį (Povilo Palepšio, Julijono Žaldoko, Broniaus Kuliavo baudžiamosios bylos). Tuo laikotarpiu V. Gužas buvo išvežtas darbams į Vokietiją. Į Lietuvą jis grįžo ir į partizanų gretas įsitraukė 1945 m. vasarą.

„Negailėk savęs paaukoti Tėvynei“⁵⁸ (partizanų gretose)

1944 m. vasario 16 d. generolui Povilui Plechavičiui paskelbus kvietimą Lietuvos vyrams stoti į Vietinę rinktinę, dalis Taujėnų gyventojų atsiliepė į šį raginimą ir įsitraukė į jos gretas. Tarp jų buvo ir V. Gužas, jo buvęs kolega P. Narkevičius⁵⁹ ir bičiulis Jeronimas Budnikas⁶⁰.

V. Gužo gyvenimo periodas nuo 1944-ųjų vasaros iki laikotarpio, kuomet jis įstojo į partizanų gretas Tauragės apskrityje, kelia daugiausia klausimų. Tyrėjai, rašę apie V. Gužą, išskiria dvi galimas jo likimo versijas, siejamas su 1944-ųjų vasara. Pirmoji, kuria atsiminimuose pasidalijo jo brolis D. Gužas, yra ta, kad V. Gužas 1944-ųjų vasarą kartu su frontu traukėsi per Liepojos uostą į Vakarus, bet Vokietijoje pateko į sovietų nelaisvę. Vežamas į Sovietų Sąjungą gyvuliniam vagone jau Lietuvos teritorijoje, ties Taurage, su kitais bendražygiais sugebėjo pabėgti ir 1944-ųjų rudenį pradėjo partizaninę veiklą Pietų Žemaitijoje⁶¹. Kitos versijos autorius Kęstutis Kasparas dar 1996 m. teigė, kad V. Gužas buvo išsiųstas į Vokietijos karinę žvalgybos mokyklą ir 1944 m. gruodžio mėn. kartu su J. Budniku parašytu nusileido Tauragės apylinkėse ir ten prisijungė prie ginkluoto pogrindžio⁶². Minėtų faktų patikimumas kelia abejonių, nes autoriai nepateikia aprašomų įvykių šaltinių.

Pagrindiniais šaltiniais, leidžiančiais atkurti V. Gužo veiklą nuo 1944-ųjų vasaros iki 1945-ųjų vasaros ir jo įsitraukimo į partizanų gretas Tauragės krašte aplinkybes, laikytini 1948-ųjų vasarą suimto jo bendražygio J. Budniko tardymo metu išgauti parodymai.

J. Budnikas-Audronis, Lydžio rinktinės Rolando būrio partizanas, buvo suimtas 1948 m. rugpjūčio 10 d. Kaune. Tardymo metu jis teigė, kad su V. Gužu buvo pažįstamas nuo 1943 m., kai abu dirbo Taujėnuose. V. Gužas dirbo „Pienocentre“ buhalteriu, o J. Budnikas – raštininku Taujėnų valsčiaus valdyboje⁶³.

Pasak J. Budniko, 1944-ųjų vasarą jis kartu su V. Gužu vyko į Panevėžį aplankyti pastarojo giminaičių⁶⁴. Netoli Panevėžio vokiečiai juos abu sulaukė ir nakčiai uždarė Panevėžyje esančiose patalpose, kuriose tuo metu, pasak J. Budniko, buvę apie 70 lietuvių tautybės vyrų. Kitos dienos rytą visus juos išvežė į Kauną ir dviem dienom uždarė Šančių kareivi-

⁵⁸ Danielius Gužas, „Vytauto Gužo gyvenimo kelias“, *Rokiškėnai – LLKS Deklaracijos signatarai: konferencijos pranešimai*, Rokiškis, 2009, p. 30.

⁵⁹ Povilo Narkevičiaus tardymo protokolas, 1947-01-29 įrašas, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 7032/3, l. 13–13 a. p.

⁶⁰ Gaudento Kisieliaus tardymo protokolas, 1948-07-15 įrašas; Onos Lengvelytės tardymo protokolas, 1948-07-06 įrašas, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 103, 107, 152.

⁶¹ D. Gužas, „Vytauto Gužo gyvenimo kelias“, *Rokiškėnai – LLKS Deklaracijos signatarai: konferencijos pranešimai*, Rokiškis, 2009, p. 31.

⁶² Ričardas Čekutis, Dalius Žygelis, „Laisvės kryžkelės. Broniui Liesiui-Nakčiai atminti“, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-04-20-laisves-kryzkeles-broniui-liesiui-nakciai-atminti/3194>>; Kęstutis Kasparas, „Į tėvynę iš dangaus“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 18, p. 32.

⁶³ Jeronimo Budniko tardymo protokolas, 1948-07-24 įrašas, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 58.

⁶⁴ Jeronimo Budniko tardymo protokolas, 1948-07-28 įrašas, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. b. l. 32

nėse. Vėliau juos nuvežė į Tauragės geležinkelio stotį, o iš ten visi buvo išgabenti darbams į Vokietiją⁶⁵.

Šis J. Budniko pasakojimas gali kelti klausimų (tardymo metu jis nemini, kad buvo Vietinės rinktinės karys), tačiau nepaneigia fakto, kad, 1944 m. gegužės mėn. gen. P. Plechavičiui paleidus Vietinę rinktinę, vokiečiai pradėjo represijas ne tik prieš vadovybę, bet ir eilinius karius. Iki trijų tūkstančių *plechavičiųų* buvo suimti ir perduoti Vokietijos priešlėktuvinės gynybos tarnybai⁶⁶. Taigi iš esmės ši istorijos dalis yra logiška ir reali. V. Gužo apsilankymas pas artimuosius 1944-ųjų vasaros pradžioje minimas ir jo sesers Bernadetos Ščeponavičienės prisiminimuose. Pasak jos, brolis lankėsi Puodžialaukėje – kaime, esančiame netoli gimtųjų Sičiūnų, – ir 1944 m. birželio 2 d. prisiminimų sąsiuvinyje paliko eiliuotą įrašą:

„Gamta pasipuošusi pavasario žiedais,
Gyvename žiauraus karo sūkuriuos
Malonėtumės gėlelių kvapais, paukštelių balsais
Deja, minty paskendę, kur mus gyvenimas nuvingiuos,
Alyvų žieduos vakarais apsvaigę,
Gal šią naktį žūsime kaip pavasarį sniegą.“⁶⁷

Išvežti į Vokietiją J. Budnikas kartu su V. Gužu bei kitais lietuviais prie Torno miesto [dabar Torunė – *aut. past.*] kasė gynybinius griovius, o vėliau tą patį darė Graudens miestelyje [dabar Grudziądz – *aut. past.*]. Anot J. Budniko, artėjant frontui, 1945 m. vasario mėn. jis su V. Gužu bei kitais dviem lietuviais, Andriumi Veprausku ir Juozu Gegužiu, pabėgo iš privartinių darbų ir apsistojo netoliese esančiame kaime. Tolesnis keturių vyrų kelias į Lietuvą klostėsi taip: 1945 m. vasario mėn. iš minėtos teritorijos Raudonajai armijai išstūmus vokiečius, visi keturi lietuviai atvyko į Graudens miestelyje esantį „specialų punktą“. Čia jiems išdavė pažymas ir leido vykti į Tilžę, kad praeitų filtracijos komisiją ir gautų leidimą grįžti į Lietuvą⁶⁸.

1945 m. liepos mėn. pradžioje jie visi keturi iš Tilžės išvyko į Lietuvą. A. Veprauskas bei J. Gegužis, kilę iš Dzūkijos, išlipo vos įvažiavus į Lietuvą, o J. Budnikas su V. Gužu išsilaipino Tauragėje⁶⁹. Taigi 1945 m. liepos mėn. atvykę į Tauragę V. Gužas ir J. Budnikas prisijungė prie Pietų Žemaitijos partizanų.

Pažymėtina, kad tardytojai, apklausę J. Budniką, ypač domėjosi priežastimis, dėl kurių jis ir V. Gužas, gyvenę Taujėnuose, grįžę į Lietuvą pasirinko partizaninę veiklą Tauragės

⁶⁵ Jeronimo Budniko tardymo protokolai, 1948-08-24 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 58–59.

⁶⁶ Arūnas Bubnys, „Lietuvos vietinė rinktinė ir nauji bandymai mobilizuoti Lietuvos vyrus 1944 metais“, <<https://www.voruta.lt/lietuvos-vietine-rinktine-ir-nauji-bandymai-mobilizuoti-lietuvos-vyrus-1944-metais/>>.

⁶⁷ Živilė Kavaliauskaitė, *op. cit.*

⁶⁸ Jeronimo Budniko tardymo protokolai, 1948-08-24 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 57, 60, 61.

⁶⁹ *Ibid.*, l. 61.

apylinkėse, o ne gimtuosiuose kraštuose. Tardymo protokole užfiksuoti J. Budniko parodymai leidžia daryti prielaidą, kad V. Gužo sprendimą likti Tauragės krašte iš dalies nulėmė 1941-ųjų vasaros įvykiai, susiję su jo galimu prisidėjimu prie žydų Holokausto⁷⁰. Atsižvelgiant į anksčiau aptartus V. Gužo gyvenimo epizodus 1941-ųjų vasarą, J. Budniko tardymo metu paminėta V. Gužo baimė grįžti į Ukmergės kraštą nebuvo visiškai iracionali.

Atvykęs į Tauragę V. Gužas, pasak J. Budniko, susisiekt su savo pažįstamu Strainiu, gyvenančiu Pašešuvio kaime, ir prisijungė prie pastarojo brolio Jono Strainio-Saturno vadovaujamo partizanų būrio. J. Strainio būryje prabuvę tris paras jie perėjo į Maželio [Jonas Starkus – *aut. past.*] būrį, nes jame trūko partizanų. 1945 m. liepos mėn. atėję į Maželio būrį J. Budnikas su V. Gužu jau rado jame partizanaujančius brolius Antaną ir Bronių Liesius, būrio vado pavaduotoją Antaną Joniką-Daktarą, Joną Mejerį-Algimantą, Antaną Senekį-Diką, Joną Juozaitį (Palioką)-Melchiorą ir kitus⁷¹. 1945-ųjų rudenį Maželį pažėminus iki eilinio partizano pareigų, vadovavimą būriui perėmė A. Jonikas, 1946 m. suteikęs sau Rolando slapyvardį. Nuo minėto laikotarpio Lydžio rinktinei priklausęs būrys buvo pradėtas vadinti naujuoju vado vardu. Pastebėtina, kad tuo laikotarpiu A. Jonikas ne tik pasirinko naują slapyvardį sau, bet ir pirmuosius partizaninius slapyvardžius suteikė kitiems būrio nariams. V. Gužas gavo Mindaugo, J. Budnikas Audronio, A. Liesis Raimundo, o jo brolis Bronius Viliaus slapyvardžius⁷².

Nuo pat pirmųjų partizanavimo žingsnių V. Gužas atsidūrė elitinių partizanų gretose ir greitai tarp jų įgijo autoritetą. Suimti ir tardomi bendražygiai ne kartą parodymų metu paminėdavo tą faktą, kad V. Gužas, A. Jonikas, J. Budnikas ir broliai Liesiai visuomet vaikščiodavo kartu ir buvo itin artimi. Ši informacija buvo svarbi ir tardytojui, kuris frazę *itin artimi* netgi pasibraukė tardymo protokole⁷³. Paminėtina, kad V. Gužo, J. Budniko ir brolių Liesių ketveriukė buvo ne tik kovos broliai, bet ir puikūs dainininkai, garsūs visoje Eržvilko apylinkėje⁷⁴.

Buvusi Rolando būrio ryšininkė Ona Mockutė-Genovaitė prisimena, kad ruošiantis į žygius Rolandas mėgdavęs paklausti, ar yra savanorių. Pirmasis savanoris visada būdavo Mindaugas⁷⁵. 1946-ųjų pavasarį V. Gužas tapo A. Joniko-Rolando pavaduotoju, o jo partizaninė lyderystė buvo įvertinta paskiriant jį ir karo lauko teismo pirmininku⁷⁶.

⁷⁰ Jeronimo Budniko tardymo protokolas, 1948-07-28 ir 1948-08-24 įrašai, LYA, f. K-1, ap. 58, b.42701/3, l. 33, 62.

⁷¹ Jeronimo Budniko tardymo protokolas, 1948-07-28 ir 1948-08-24 įrašai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 33–34, 63, 66.

⁷² Jeronimo Budniko tardymo protokolas, 1948-08-24 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 67–69.

⁷³ Gaudento Kisieliaus tardymo protokolas, 1948-07-15 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 107.

⁷⁴ Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė, in: *Aukštaitijos ir Pietų Žemaitijos partizanų atsiminimai*, sudarė R. Kaunietis, 2006, d. 5, p. 505.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Jono Mačiulio tardymo protokolas, 1947-07-24 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18430, l. 321.

Tuo metu rolandiečiai dažniausiai veikė Eržvilko apylinkėse. Šių vyrų partizanavimas ir kova su okupacinės valdžios atstovais bei kolaborantais buvo itin aktyvi. 1945 m. lapkričio 10 d. Rolando ir Gintaro [Boleslovo Misevičiaus – *aut. past.*] būrių bendros pajėgos užpuolė ir laikinai užėmė Gaurės miestelį, jame esančias okupantų valstybines įstaigas. Šio užėmimo metu partizanai išsivedė su savimi į Purviškių mišką valsčiaus komsorgą Vincą Pranskaitį ir tris stribus. Juos tardė ir pats V. Gužas. Vėliau partizanai šiuos asmenis už tėvynės išdavimą sušaudė⁷⁷. 1946-ųjų pavasarį ir vasarą jie ne kartą rengė ir pasalas prieš sovietinį aktyvą. Aktyvi partizaninė veikla neišvengiamai turėjo savo pasekmių. 1946 m. birželio mėn. Kalniškių kaime V. Gužas kartu su A. Joniku ir J. Budniku pateko į susišaudymą su kareiviais, kurio metu jam buvo peršautas kulnas⁷⁸.

Garsiausia partizaninėje istoriografijoje aprašyta rolandiečių operacija įvyko 1946 m. kovo mėn. Tuo metu V. Gužas kartu su bendražygiais dalyvavo inscenizuotame Eržvilko gimnazijos direktoriaus ir Lydžio rinktinės štabo nario Henriko Danilevičiaus pagrobime. Siekiant išvengti galimo sovietų saugumo suėmimo, H. Danilevičius kartu su Rolando būrio partizanais surežisavo savo pagrobimą, leidusį jam pasitraukti į partizanų gretas⁷⁹.

1946-ųjų ruduo atnešė reikšmingų organizacinių ir struktūrinių pokyčių Pietų Žemaitijos partizanų gretose. 1946 m. rugsėjo 12 d. buvo įkurta Jungtinė Kęstučio apygarda, vienijusi šešias rinktines, o jos vadu paskirtas Juozas Kasperavičius-Visvydas⁸⁰.

1946 m. spalio 29 d. Paskynų kaime H. Danilevičius surengė Lydžio rinktinės būrių vadų ir jų pavaduotojų susirinkimą. Įgyvendinant naujas rokiruotes, buvo paskirti būrių vadai. V. Gužas nuosekliai kilo partizaninės karjeros laiptais ir buvo paskirtas Lydžio rinktinės štabo būrio vadu. Būrys buvo sudarytas iš trylikos kovotojų. Jo funkcijos apėmė Lydžio rinktinės štabo bei vadovaujančio personalo apsaugą, taip pat būrys buvo atsakingas už rinktinės vadovybės aprūpinimą maistu⁸¹.

Partizanaujant toli nuo gimtųjų vietų V. Gužą nuolat kamuodavo vidinis priekaištas. Rysininkė O. Mockutė atsimena kartą Mindaugą užtikusi itin susimąsčiusį. Paklausus, kas atsitiko, V. Gužas pasiguodė, kad išgyvena dėl savo mamos, kuri nežinanti, kur jis yra, ir, be abejo, sielvartaujanti. Tuomet O. Mockutė pasiūlusi jam savo ranka parašyti mamai laišką su savo atgaliniu adresu. V. Gužas parašė ir išsiuntė⁸². Ilgai laukti nereikėjo. Buvo 1948-ieji, K. Gužienė, kaip priedangą pasiėmusi jauniausią dešimtmetę dukrą Bernadetą, išsiruošė

⁷⁷ *Ibid.*, p. 72, 73; Gaudento Kisieliaus tardymo protokolas, 1948-07-15 įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 107–107 a. p.

⁷⁸ Gaudento Kisieliaus tardymo protokolas, 1948-07-15 įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 108.

⁷⁹ Jeronimo Budniko tardymo protokolas, 1948-08-24 įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42701/3, l. 75.

⁸⁰ Darius Juodis, „Apie partizaną Juozą Kasperavičių-Visvydą“, <[https://www.lka.lt/uploads/Products/product_167/2022-1\(150\).pdf](https://www.lka.lt/uploads/Products/product_167/2022-1(150).pdf)>.

⁸¹ Juozo Mociaus Nuosavos rankos įrodymas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-18430, l. 44, 54–55, 194.

⁸² „Į mišką“, *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 82.

į kelionę susitikti su sūnumi. Signataro sesuo pamena, kad partizanai dėl atsargumo ne-leido jai pasimatyti su broliu, ėjo tik mama⁸³.

Galima numanyti, kad susitikimo džiaugsmą aptemdė motinos atneštos liūdnos nau-jienos apie jaunesniusius V. Gužo brolius Boleslovą ir Joną. Broliai taip pat buvo parti-zanai, kovoję Rokiškio krašte. B. Gužas žuvo 1946 m. rugpjūčio 16 d. Rokiškio apskrityje, Kazliškio apylinkėse, o J. Gužas už paramą broliui dar 1945 m. sausio 20 d. buvo suimtas ir nuteistas dešimčiai metų Gulago⁸⁴.

Pašaltuonio pradinės mokyklos mokytoja ir ryšininkė O. Mockutė neatsitiktinai pagel-bėjo V. Gužui susitikti su motina. Pastarasis jai jautė romantiškus jausmus. Būdama Ro-lando būrio ryšininke O. Mockutė ten susipažino su V. Gužu. Būsimasis signataras, pasak O. Mockutės, jai rodė didelį palankumą ir simpatiją. Ir nors ji išsiginia, kad pati V. Gužui nie-ko nejautusi, tačiau jo rašytų laiškų turinys jai leidžia manyti kitaip⁸⁵. V. Gužui iš Rolando būrio perėjus į Lydžio rinktinę, jie kurį laiką susirašinėjo laiškais, kuriuos perduodavo per Onos brolių partizanų Izidorių Mockų ir jos motiną Rozaliją Mockienę. 1946 m. rugsėjo 25 d. datuotame laiške V. Gužas rašė: „Miela Onute, sugrįžome, jau saulė leidžiasi už miškų, tuoj ateis slėpiningasis vakaras. Trys dienos nesimatėme, o jau pasiilgau. [...] Sielą kutena ma-lonus jausmas, kad gavau aplankyti ir pamatyti tave, Onute.“ Laiške Vytautas dalijasi savo kelionės įspūdžiais, kad po jos „jautėmės kaip per Atlantą perplaukę, Onutė, atrodė, liko toli, kaip Amerikoje“⁸⁶. Laiško turinys ir stilius atskleidžia romantiškąją ir sentimentaliąją V. Gužo asmenybės pusę, o turtingas lyriškas žodynas parodo ne tik įgytą gerą išsilavinimą, bet ir leidžia numanyti, kad, nepaisant praktiškos ir sausos buhalterio profesijos, jis buvo jautri aplinkai asmenybė.

1948 m. sausio mėn. O. Mockutė buvo suimta ir nuteista dvidešimt penkerius metus kalėti Gulago Mordovijos ASSR lageryje. Po Stalino mirties jos kalinimo trukmė buvo su-mažinta iki dešimties metų⁸⁷.

⁸³ Živilė Kavaliauskaitė, *op. cit.*

⁸⁴ MVD Rokiškio apskr. skyriaus pranešimas, 1946-09-20, *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 1487, p. 123; NKGB Rokiškio apskrities skyriaus viršininko nutarimas dėl Jono Gužo arešto, 1945-01-19, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 41165/3, t. 1, l. 256; t. 3, l. 97 a. p., 193, 373.

⁸⁵ Onos Mockutės biografija, 1948-01-09, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 9590/3, l. 23 a. p.

⁸⁶ Vytauto Gužo laiškas Onai Mockutei, 1946-09-25, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 9590/3, l. 204-3, 204-3 a. p.

⁸⁷ MVD LSSR KT nuosprendis ir Pabaltijo apygardos KT nutarimas, 1948-06-19, 1955-06-08, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 9590/3, l. 173, 174, 195-196.

„Pasiaukojimas tėvynei iššaukė į sunkias ir atsakingas pareigas“⁸⁸

Pirmieji V. Gužo partizanavimo metai buvo labai intensyvūs. Jam atsidūrus ne gimtosiose vietose, bet labai greitai įgijus vietinių gyventojų ir partizanų pasitikėjimą, jo tinkamas partizanines bei asmenines savybes netrukus pastebėjo ir Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė.

Šios apygardos vadas Juozas Kasperavičius-Visvydas, vienas pirmųjų vadovaujamas pareigas ėjusių partizanų, prakalbo apie būtinybę vienyti Lietuvos partizanų pajėgas, steigti centrinę visos Lietuvos partizanų vadovybę. Priklausydamas *kęstutėnams* V. Gužas tarsis neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik būti įtrauktas į Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo vienijimo procesus, būti jų epicentre.

Siekis realiais veiksmais įgyvendinti vieningo pasipriešinimo idėją sutapo su 1947-ųjų pavasarį Jungtinėje Kęstučio apygardoje prasidėjusia nesėkmių grandine⁸⁹.

1947 m. balandžio 4 d. Šimkaičių valsčiuje, Paparčių kaime, Masalskienės sodyboje žuvo net vienuolika Lydžio rinktinės štabo apsaugos būrio partizanų. Vieninteliam sužeistam būrio vadui V. Gužui pavyko pasitraukti⁹⁰. Jis labai sielojosi dėl tragiškos jo vadovaujamo būrio baigties, buvo sugniuždytas, kaltino save⁹¹.

1947 m. balandžio 9 d. Batakių valsčiuje, Antegluonio kaime, kareiviams apsupus eigučio Juozo Juknos sodyboje įrengtą apygardos štabo bunkerį, susisprogdino Jungtinės Kęstučio apygardos vadas Juozas Kasperavičius-Visvydas ir jo adjutantas Albinas Biliūnas-Džiugas. Apygardos štabas buvo visiškai sunaikintas⁹².

1947 m. Vakarų Lietuvoje sunaikinus senosios Žemaičių apygardos vadovybę (suimtas Jonas Semaška) ir Jungtinės Kęstučio apygardos štabą, J. Žemaičio teigimu, pagrindis tapo gerokai pakrikęs⁹³.

Taip sutapo, kad tuo metu, kai buvo sunaikintas Jungtinės Kęstučio apygardos štabas, pastarojo Organizacinio skyriaus viršininkas Petras Bartkus lankėsi pas tuometinį Knygnešio rinktinės vadą J. Žemaitį. Atvykusi ryšininkė Rožė Jankevičiūtė pranešė partizanams apie Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybės žūtį. P. Bartkus su J. Žemaičiu nusprendė nedelsiant atkurti šią apygardą⁹⁴.

⁸⁸ „Į mišką“, p. 83.

⁸⁹ Darius Juodis, „Apie partizaną Juozą Kasperavičių-Visvydą“, <[https://www.lka.lt/uploads/Products/product_167/2022-1\(150\).pdf](https://www.lka.lt/uploads/Products/product_167/2022-1(150).pdf)>.

⁹⁰ Jono Urbšaičio tardymo protokolas, 1954-11-15 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17085, t. 1, l. 75–78.

⁹¹ Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė, in: *Aukštaitijos ir Pietų Žemaitijos partizanų atsiminimai*, sudarė R. Kaunietis, 2006, d. 5, p. 518.

⁹² LSSR MGB operatyvinė suvestinė apie užregistruotas karines-čekistines operacijas Lietuvos SSR teritorijoje, 1947-04-10, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 220, l. 298, 301.

⁹³ Jono Žemaičio apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 54 a. p.–55.

⁹⁴ Rožės Jankevičiūtės tardymo protokolas, 1948-08-19 įrašas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 1, l. 135, 138.

1947 m. gegužės 20–25 d. vykusiame Jungtinės Kęstučio apygardos rinktinių vadų susitikime buvo nuspręsta J. Žemaitį paskirti atkurtos apygardos vadu. Tardomas J. Žemaitis neslėpė, kad jam buvo itin svarbu suburti į naujai formuojamos apygardos štabą patikimus, profesionalius ir laiko patikrintus partizanus⁹⁵.

1947-ųjų rudenį R. Jankevičiūtė susisiekė su Aukuro (buvusios Lydžio) rinktinės vadu H. Danilevičiumi ir perdavė jam J. Žemaičio pageidavimą, kad tuometinis rinktinės štabo viršininkas Vytautas Gužas-Mindaugas, Valentinas, Geraldas, Daukantas⁹⁶ pereitų į Jungtinės Kęstučio apygardos štabą. Nepaisant J. Žemaičio pasitikėjimo ir V. Gužo partizaninių nuopelnų įvertinimo, pats V. Gužas liko nesužavėtas: R. Jankevičiūtės teigimu, jis parašė atsakomąjį laišką J. Žemaičiui, prašydamas palikti jį Aukuro rinktinės štabe. Visgi J. Žemaičiui pavyko įkalbėti V. Gužą pereiti į naujai formuojamą štabą ir užimti apygardos štabo Operatyvinio skyriaus viršininko pareigas⁹⁷.

Pradėjęs darbą apygardos štabe, V. Gužas 1947 m. gruodžio mėn. O. Mockutei rašė: „Pasiukojimas Tėvynei iššaukė į sunkias ir atsakomingas pareigas. Čia tapau paskirtas pareigoms, kurios reikalauja begalinės energijos, valios ir sumanumo. Patekau į kietas rankas, kur nedrįstu pareikšti nuovargio, paguodos, žodis *negalima* iš žodyno turi būti išbrauktas. Dirbam per dienas ir naktis, negaudami jokio atsikvėpimo. Man tenka sunkiai dirbti, nes nemėgstu ir nemoku „simuliuoti“.“⁹⁸ Intensyvų štabo vyrų darbo krūvį išduoda ir tai, kad V. Gužas laiške tarsi teisinasi, kad „būdamas 2 paras be miego, tuo pačiu išsiblaškęs, rašau paprastai ir padrikai“⁹⁹.

Darbas apygardos štabe V. Gužui dovanojo bičiulystę su J. Žemaičiu. Tarp jų užsimezgė draugystė, grįsta ypatinga tarpusavio pagarba ir pasitikėjimu. Ryšininkė Marija Mikšaitė-Babunė užsimena, kad visuose susitikimuose su J. Žemaičiu šį visuomet lydėjo V. Gužas-Geraldas¹⁰⁰.

1947 m. rugsėjo 8 d. V. Gužas dalyvavo Jungtinės Kęstučio apygardos ir Savanorio rinktinės (buvusi Knygnešio) atstovų susitikime prie Kryžkalnio. Buvo nutarta įkurti naują partizanų apygardą. J. Žemaičio žodžiais, „tuo metu Vakarų Lietuvoje buvo jau visiškai pribrendęs trečios apygardos steigimo reikalas, nes Kęstučio apygarda buvo per daug išplėtusi savo ribas“¹⁰¹. Prisikėlimo vardu pavadinta apygarda buvo įsteigta 1948 m. kovo 15 d. Jos vadu paskirtas Petras Bartkus-Žadgaila¹⁰².

⁹⁵ Jono Žemaičio tardymo protokolas, 1953-07-07 įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 135, 138.

⁹⁶ Rožės Jankevičiūtės tardymo protokolas, 1948-08-11 ir 1948-08-19 įrašai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, l. P-14291, t. 1, l. 101, 174.

⁹⁷ Rožės Jankevičiūtės tardymo protokolas, 1948-08-19 d. įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, l. P-14291, t. 1, l. 178.

⁹⁸ „Į mišką“, p. 83.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Marijos Mikšaitės tardymo protokolas, 1949-03-11 įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, l. P-14291, t. 4, l. 261.

¹⁰¹ Jono Žemaičio apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 54 a. p., 55.

¹⁰² Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius, *op. cit.*, p. 108

Įsibėgėjus naujai suformuoto Jungtinės Kęstučio apygardos štabo veiklai, jos nariai daugiausia dėmesio skyrė apygardos partizaninių junginių ryšiams atkurti ir ryšiams su kitomis apygardomis palaikyti, taip pat laikraščio „Laisvės varpas“ leidybai atnaujinti. Ypač svarbu buvo atkurti ryšius su sunaikinta Žemaičių apygarda. 1947 m. gruodžio mėn. V. Gužas per ryšininkę Aldoną Maziliauskaitę-Gegutę susisieikė su Šatrijos rinktinės vadu Vladu Montvydu, kuris ėmėsi iniciatyvos atkurti Žemaičių apygardos štabą. Po to, kai V. Gužui pavyko užmegzti ryšį su V. Montvydu, į kitą susitikimą 1948 m. sausio mėn. atvyko ir pats J. Žemaitis¹⁰³. 1947–1948 m. žiemą bendromis pastangomis pavyko atnaujinti Žemaičių apygardos štabo veiklą.

Kiekvieną dieną daugėjo partizaniškų atsakomybių. Antai V. Gužas J. Žemaičio nurodymu bandė suburti legaliai gyvenančių ir antisovietiskai nusiteikusių asmenų organizacijas. P. Bartkui perėjus į naujai sukurta Prisikėlimo apygardą, V. Gužas tapo Kęstučio apygardos¹⁰⁴ štabo viršininku. Jis taip pat buvo atsakingas už Kęstučio apygardos dokumentų saugojimą ir archyvavimą¹⁰⁵.

Atnaujinusi ryšius su Žemaičių apygarda ir patvirtinusi naujos Prisikėlimo apygardos veiklą, *kęstutėnų* vadovybė 1948 m. birželio mėn. inicijavo Vakarų Lietuvos (Jūros) srities įkūrimą¹⁰⁶. V. Gužo siūlymu, J. Žemaitis buvo paskirtas srities vadu, o V. Gužas tapo srities štabo viršininku. Netrukus J. Žemaitis srities vado pareigas perdavė Aleksandrui Milaševičiui-Ruoniui, o pats visas jėgas skyrė organizuoti aukščiausiąją vieningą Lietuvos pogrindžio vadovybę¹⁰⁷.

1948 m. lapkričio 10–12 d. Dukto miške įvyko Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų vadų posėdis¹⁰⁸. Susitikę Jonas Žemaitis, Petras Bartkus, Juozas Šibaila ir Jonas Kimštas suformavo naują Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) vadovybę, paskyrė V. Žemaitį eiti vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado pareigas, P. Bartkų – BDPS prezidiumo sekretoriaus, J. Kimštą – ginkluotųjų pajėgų štabo viršininko, o J. Šibailą – Visuomeninės dalies skyriaus viršininko pareigas¹⁰⁹. Kaip pastebi V. Vaitkevičius, šio susitikimo metu buvo nubrėžti ir naujos BDPS Karo tarybos kontūrai, o jau 1949 m. sausio 25 d. buvo paskelbta pirmoji Tarybos sudėtis. Tarp trylikos pirmųjų narių buvo ir V. Gužas¹¹⁰. Šio valdymo organo

¹⁰³ Jono Žemaičio tardymo protokolas, 1953-07-08 ir 1953-07-09 įrašai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 145, 146, 154, 155.

¹⁰⁴ 1948 m. kovo mėn. įkūrus Prisikėlimo apygardą, buvusi Jungtinė Kęstučio apygarda buvo pavadinta Kęstučio apygarda.

¹⁰⁵ *Ibid.*, l. 153.

¹⁰⁶ Jono Žemaičio apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 59 a. p.

¹⁰⁷ Jono Žemaičio tardymo protokolas, 1953-07-08 ir 1953-07-09 įrašai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 160.

¹⁰⁸ Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius, *op. cit.* p. 112.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Vykintas Vaitkevičius, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba: nariai, jų veikla ir diskusijos“, *Acta Historica*, p. 144.

svarbą nusako pats Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) statutas, kuriame teigiama, kad „Sąjūdį valdo Sąjūdžio Taryba per savo prezidiumą“¹¹¹.

1949 m. vasario 2–22 d. Minaičių kaime įvykęs Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas tapo vienu svarbiausių ir reikšmingiausių įvykių Lietuvos partizanų kovų istorijoje. Šis suvažiavimas tapo ir V. Gužo partizaninės veiklos kulminacija. Būdamas Vakarų srities štabo viršininkas, jis reikšmingai prisidėjo organizuojant sklandų (kiek tai buvo įmanoma to meto sąlygomis) iš Pietų Lietuvos atvykusių Dainavos ir Tauro apygardų vadų Adolfo Ramanausko-Vanago ir Aleksandro Grybino-Fausto susitikimą su J. Žemaičiu.

1949 m. birželio mėn. suimtas Kėstučio apygardos štabo viršininkas Robertas Gedvila¹¹² (Gedvilas) prisiminė, kad 1949 m. sausio 2 d. į Kėstučio apygardos štabą, esantį Viduklės valsčiuje, Paupio kaime, atvyko Vanagas ir Faustas su palyda. Jie vyko į visų Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą. Pirmiausia Pietų Lietuvos partizanų vadai norėjo susisiekti su Vakarų Lietuvos srities vadu A. Milaševičiumi, o per jį ir su J. Žemaičiu. Sausio 10-ąją Pietų Lietuvos vadų susitikimas su Ruoniu įvyko netoli Adakavo kaimo. Partizanus į šį susitikimą lydėjo visas Kėstučio apygardos štabas – 10–12 kovotojų. Susitikime dalyvavo ir Vakarų Lietuvos srities štabo viršininkas Zigmas [vienas iš V. Gužo slapyvardžių – *aut. past.*] bei štabo narys Tonis [Antanas Liesis – *aut. past.*], atlydėję Ruonį¹¹³. Pastebėtina, kad A. Milaševičius, turėjęs partizanų vadovybės susitikime atstovauti Vakarų Lietuvos partizanų sričiai, A. Ramanausko žodžiais, „nerado tai reikalinga padaryti“ ir įpareigojo susitikime dalyvauti ir atstovauti srities štabo viršininką V. Gužą¹¹⁴.

Po šio susitikimo A. Ramanauskas su A. Grybinu ir Vakarų Lietuvos srities štabo vadovybe išvyko į susitikimą su J. Žemaičiu. Pakeliui, kaip prisiminimuose rašė A. Ramanauskas, V. Gužas juos atvedė į Birutės rinktinės štabą, iš ten jie buvo palydėti į Prisikėlimo apygardos štabą. Ir tik praėjus savotišką „filtraciją“, Vanagai ir Faustui 1949 m. vasario 6 d. leido susitikti su Prezidiumo pirmininku Vytautu.¹¹⁵

Anot Vanago, neoficialūs posėdžiai užtruko dvi dienas. Jie vyko didelio nepasitikėjimo iš Žemaičio pusės atmosferoje. Tačiau tai Vanago netrikdė ir jis tokią „vakariečių“ atsargumą visiškai pateisino¹¹⁶.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 143.

¹¹² Archyvinuose šaltiniuose minimi du pavardės variantai „Gedvila“ ir „Gedvilas“. Tarpukario Lietuvos skauto anketoje ir mokytojo tarnybos lape rašoma „Robertas Gedvila“, šia pavarde sudaryta jo sovietinė baudžiamoji byla, šia pavarde jis pasirašinėjo ir po sovietiniais tardymo protokolais. Kituose sovietiniuose dokumentuose buvo rašoma pavardė „Gedvilas“.

¹¹³ Roberto Gedvilos tardymo protokolas, 1949-08-05 įrašas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 35231/3, t. 1, l. 111 a. p.–112.

¹¹⁴ Aistė Petrauskienė, Vyktas Vaitkevičius, *op. cit.*, p. 120

¹¹⁵ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, sudarė Dalia Kuodytė, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 294.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 294–295.

Kai po šešias valandas vykusio pasitarimo Vytautas Vanagai ir Faustui pareiškė: „Arba jūs esat pasišventę partizanai, arba labai gerai parinkti ir paruošti provokatoriai“, tapo akivaizdu, kad suvažiavimas gali patekti į aklavietę. V. Gužas garantavo savo gyvybę, kad Vanagas su Faustu tikrai yra Pietų Lietuvos partizanų vadai¹¹⁷. Atsižvelgiant į tai, kad J. Žemaitis V. Gužui itin pasitikėjo, pastarojo garantija tapo reikšmingu veiksmu, kad istorinis susitikinimas įvyktų.

1949 m. vasario 2–22 d. posėdžiavę Radviliškio apskrities Minaičių kaime S. Mikniaus sodyboje įrengtame bunkeryje aštuoni partizanų vadai – Jonas Žemaitis-Vytautas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Juozas Šibaila-Merainis, Petras Bartkus-Žadgaila, Vytautas Gužas-Kardas, Leonardas Grigonis-Užpalis, Bronius Liesis-Naktis ir Aleksandras Grybinas-Faustas – įkūrė Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdį, 1949 m. vasario 16 d. pasirašė politinę Deklaraciją, kurioje konstatuota, jog LLKS Taryba yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujantis politinei ir karinei tautos išlaisvinimo kovai, kad būtų atkurta nepriklausoma demokratinė respublika. J. Žemaitis vieningai buvo išrinktas LLKS Tarybos prezidiumo primininku, jam suteiktas laisvės kovotojo – partizano generolo laipsnis.

Suvažiavimo dalyviai ypač daug dėmesio skyrė LLKS programai, jos veiklos strategijai. V. Gužas aktyviai dalyvavo ir prisidėjo prie šios programos kūrimo. Antai Sąjūdžio ideologijos klausimais Kardas siūlė pabrėžti idealaus laisvės kovotojo partizano savybes ir idėją, dėl kurios tauta kovoja ir kenčia. Svarstant Sąjūdžio kadru ir narių papildymo klausimą, V. Gužas teigė, kad, keliant gyventojų sąmoningumą, partizanų ir kadru klausimas savaime išsprendžiamas¹¹⁸. V. Gužas taip pat pasisakė LLKS organizacinės veiklos plėtos klausimais, ragindamas išspręsti niekam nepriklausančių partizanų dalinių įtraukimo į LLKS klausimą¹¹⁹.

Partizaninės veiklos patirtis leido V. Gužui pateikti naudingų įžvalgų ir siūlymų partizanų operacinės veiklos srityje. Jis nurodė būtinumą vykdyti operacijas apsirūpinant išlaikymo ūkių ir įstaigų. Siūlė nustatyti partizanų daliniams operacijų minimumą¹²⁰. Kartu su A. Ramanausku ir B. Liesiu V. Gužas referavo gyventojų pasilinksminimo klausimu. Nutarta drausti pasilinksminimus, išskyrus tuos, kurie išplaukia iš tautos tradicijų. Partizanų nuomone, šokiai taip pat nebuvo suderinami su to meto tautos skausmu¹²¹.

1949 m. vasario 16 d. LLKS Taryba ne tik priėmė Deklaraciją, bet ir nepriklausomybės paminėjimo proga kreipėsi į kovos brolius bei seses. Kreipimosi projekto autoriais buvę

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 298, 301.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 301.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 304.

¹²¹ *Ibid.*, p. 307.

A. Ramanauskas ir V. Gužas¹²² sveikinimo tekste informavo apie sėkmingai įvykusį Vyriausiosios partizanų vadovybės sąskrydį, nepaisant to, kad priešas, „pasinaudodamas provokatoriaus dr. J. A. Markulio-Erelio patarnavimais, bandė įsibrauti į Vyriausiąją vadovybę“ ir „laisvės kovos sąjūdis patyrė skaudžių nuostolių“¹²³. Sąjūdžio Taryba taip pat siekė pakelti eilinių kovotojų dvasią, teigdama, kad „kovos būtinumu netenka abejoti, nes Vakarų pasaulio valstybių vyriausybės yra pripažinusios, kad lemtingiausiu pagrindu Lietuvos laisvei atgauti yra ši mūsų vedamoji kova“¹²⁴.

Suvažiavimui pasibaigus V. Gužas palydėjo namo grįžtančius A. Ramanauską ir A. Grybiną. Ilgalaiskis įtemptas organizacinis darbas, partizaniško gyvenimo sąlygos pakirto V. Gužo imunitetą ir po šios kelionės jis stipriai susirgo. 1949 m. gegužės 31 d. laiške Vanagui jis rašė: „Atsiskyres su jumis pasijutau visai ligonis. Sunkus kosulys, silpnumas ir miegant didelis prakaitavimas... Manau, kad greitai jau reikės išsibraukti iš gyvųjų tarpo.“¹²⁵

Net ir būdamas silpnos sveikatos, visgi V. Gužas atrado savyje jėgų ir 1949 m. balandžio mėn. kartu su Vakarų Lietuvos srities vadu A. Milaševičiumi vizitavo Kęstučio apygardos štabą. Šio vizito metu jis štabo partizanus supažindino su 1949 m. vasario 16-osios Deklaracija bei kitais priimtais sprendimais¹²⁶. Nepaisant prastos sveikatos ir irzlios nuotaikos, dėl kurios jis laiške atsiprašinėjo Vanago, susitikimas su *kęstutėnais* V. Gužą nuteikė pozityviai. Pasak jo, „Sąjūdyje padarytos reformos ir atsiekti laimėjimai padarė labai didelį įspūdį laisvės kovotojuose ir visuomenėje. Pakilo nuotaikos, padidėjo drausmė, susiklausymas, pagyvėjo veikla“¹²⁷.

Iš karto po susitikimo V. Gužui gydytojas rekomendavo iš esmės išsitirti plaučius. Aki-vaizdu, kad jis konspiratyviai sugebėjo apsilankyti ligoninėje, kur „sveikatos tikrinimo metu padarė kraujo analizą (50/80), ištyrė skreplius ir peršvietė plaučius. Nustatė diagnozę – infiltratas (vyksta plaučių griovimas), bet nieko baisaus, tik pradžia. Reikalingas rimtas gydymas“¹²⁸. Gegužės pradžioje grįžus į dalinį signataro sveikata ir nuotaika pagerėjo. Jis džiaugėsi rašydamas Vanagui, kad „žavi pavasario gamta stiprina sielas, suteikia naujų jėgų, žadina kilnioms idėjoms, neša žinią, kad greit išmuš ta valanda, kada mūsų idealai išsipildys“¹²⁹.

1949-ųjų vasaros pradžia buvo ypač sunki Pietų Žemaitijos partizanams. Birželio 8–9 d. Tauragės apskrityje Kaziškės miške dėl MGB provokacijos žuvo visa tuometinė Kęstučio

¹²² Vyktintas Vatkevičius, *op. cit.*, p. 240–241.

¹²³ *Ibid.*, p. 240.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 242.

¹²⁵ Kardo laiškas Vanagui, 1949-05-31, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 16, 16 a. p.

¹²⁶ Roberto Gedvilos tardymo protokolas, 1949-06-23 įrašas, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 35231/3, t. 1, l. 53 a. p., 54.

¹²⁷ Kardo laiškas Vanagui, 1949-05-31, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 17.

¹²⁸ *Ibid.*, l. 17 a. p.

¹²⁹ *Ibid.*, l. 18 a. p.

apygardos vadovybė – vadas Aleksas Mielulius-Neptūnas, agitacijos ir propagandos viršininkas Steponas Venckaitis-Bijūnas ir Albertas Norkus-Starkus, o sužeistas štabo viršininkas Robertas Gedvila-Gintaras, Sidabras pateko į nelaisvę¹³⁰. Tą pačią birželio 8-ąją kaimyniniame Viduklės valsčiuje žuvo Kęstučio apygardos vado antrasis pavaduotojas, taip pat Gintaro rinktinės vadas Edmundas Kurtinaitis-Kalnius¹³¹.

Tai, kad sovietų saugumas lipa ant kulnų, žinojo ir pats V. Gužas, A. Ramanauskui rašęs: „Turime žinių, kad priešas smulkiai žino apie J[ūros] vad[us] ir skiria didelės reikšmės mūsų sunaikinimui.“¹³² Dar 1949 m. sausio mėn. Vakarų Lietuvos (Jūros) srities štabo vadovybei susekti ir sunaikinti buvo užvesta agentūrinė byla. Su srities vadu A. Milaševičiumi-Ruoniu itin intensyviai dirbo tiesioginį ryšį turėję agentai Oriol (srities štabo Žvalgybos skyriaus viršininko Mečiaus Orlingio-Ričardo brolis Jonas Orlingis), Mėta ir Snieguolė. 1949 m. kovo 28 d. MGB, siekdama paspartinti Vakarų Lietuvos srities štabo sunaikinimą ir jo pareigūnų suėmimą, nusprendžia užverbuoti dar vieną M. Orlingio brolių Valių Orlingį, gavusį agentūrinį slapyvardį Radzevičius¹³³. Netrukus saugumiečių pastangos davė vaisių. Agentas Radzevičius nustatė, kad Skaudvilės valsčiuje, Kavadonių kaime gali slapstysis Vakarų Lietuvos srities štabo partizanai. 1949 m. birželio 11 d. 10.30 val. apsupus kaimo sodą, įskaitant ir ūkininko Bardausko namus, kareiviai toje vietovėje pastebėjo partizaną. Pastarasis bandė atsisąudyti, sugebėjo sužeisti kareivį, bet buvo nušautas. Žuvo Vakarų Lietuvos (Jūros) srities štabo viršininkas Vytautas Gužas-Kardas¹³⁴.

MGB ataskaitoje rašoma, kad V. Gužas buvo ginkluotas automatu OVT ir Valterio pistoletu, taip pat turėjo vieną granatą, daugiau nei šimtą šovinių, žuvęs partizanas buvo apsirengęs civiliniais drabužiais, jo kišenėje rado nepriklausomos Lietuvos kariuomenės kapitono antpečius. Nužudyto V. Gužo-Kardo palaikus atpažino suimtas Kęstučio apygardos štabo viršininkas R. Gedvila¹³⁵. V. Gužas tapo pirmuoju žuvusiu LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signataru.

1949 m. liepos 28 d. Vakarų Lietuvos srities vadas A. Milaševičius-Vairas išleido įsakymą Nr. 4 „Dėl žuvusio srities štabo viršininko Vytauto Gužo-Kardo atminimo“. Partizaniškos pagarbos kupiname dokumente rašoma, kad „a. a. Kardo asmenyje VLSr [Vakarų Lietuvos sritis] neteko narsaus kovotojo, veiklaus organizatoriaus ir brangaus bei visų mylimo bičiulio. Dalyvavęs daugelyje (virš 20) kautynių ir joms kartu vadovavęs, du kartus sužeistas,

¹³⁰ LSSR MGB operatyvinė suvestinė apie kovą su nacionalistiniu pagrindžiu ir ginkluotais banditais Lietuvos SSR teritorijoje, 1949-06-09, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 325, l. 108–109.

¹³¹ *Ibid.*, l. 110.

¹³² Kardo laiškas Vanagai, 1949-05-31, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 10, l. 18 a. p.

¹³³ MGB Tauragės apskrities skyrius, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1689, l. 24–27, 56, 87.

¹³⁴ MGB Tauragės apskrities skyriaus 1949 m. birželio mėn. ataskaita apie agentūrinį-operatyvinį darbą kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu ir ginkluotais būriais Tauragės apskrityje, 1949-07-08 įrašas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1689, l. 172, 173, 179, 180.

¹³⁵ *Ibid.*

a. a. Kardas visur pasižymėjo didele drąsa, energingu bei griežtu veikimu ir niekad nepalaužiamu ryžtingumu. Jo kovos šūkis, kurio jis laikėsi ir kurį turėjo išrašęs ant savo mylimo ginklo, buvo „Kovoj nors pats žūtum, bet draugus gelbėk!“, organizaciniai velionio Kardo nuopelnai sukuriant VLSr ir vadovaujant jos štabo veiklai, jo įnašas į bendras centralizacijos paslaugas liks aukso raidėmis įrašyti į LLKS istoriją“¹³⁶.

Vakarų Lietuvos (Jūros) srities vadovybė¹³⁷ sunaikinę agentai netrukus buvo identifiкуoti. 1950 m. liepos mėn. partizanų leidžiamame „L Tarybos biuletenyje“ rašoma, kad 1949 m. spalio 18–19 d. susirinkęs Jūros srities karo lauko teismas pripažino, kad partizanas Mečius Orlingis-Vakaris, Ričardas, jo broliai Jonas ir Valius, taip pat Stasė Orlingienė ir Janė Šabuckaitė „veikdami sąjūdyje drauge dirbo ir okupanto naudai“, ir visiems skyrė mirties bausmę – M. Orlingį pakariant, o likusius sušaudant. Bausmė visiems buvo įvykdyta 1949 m. spalio 19 d., išskyrus M. Orlingiui, kuriam pavyko pabėgti¹³⁸.

Išvados

Vytauto Gužo gimimas sutapo su Lietuvos valstybės kūrimosi pradžia. Kaip ir daugelio *ne-priklausomybės vaikų*, tapusių partizanais, jo gyvenimo liniją galima skirstyti į tris etapus: nepriklausomybės laikotarpis, suformavęs tautines patriotines vertybes, persimainančių sovietų ir nacių okupacijų laikotarpis, turėjęs įtakos asmenybės ir valstybės raidai, ir partizaninis ginkluotas pasipriešinimas. Pirmaisiais dviem etapais buvo paklotos vertybinės prielaidos pasirinkti partizano kelią, o trečiasis etapas atspindi vertybių virsmą realia kova už laisvę.

V. Gužui, augusiam smulkių ūkininkų, buvusių Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių šeimoje, nepriklausomybės metais buvo įdiegtos tvirtos tautinės vertybės. Tiek šeimos nuostatos, o ir valstybės sudarytos sąlygos leido būsimam signatarui baigti mokslus, garantavo stabilias ir aukštas pajamas. V. Gužo ir jo artimiausios aplinkos požiūriu, Lietuvos nepriklausomybė buvo suvokiama ne tik kaip tautinės tapatybės ir simbolinių vertybių – vėliavos ir himno – išraiška, bet ir kaip prielaida savarankiškai kurti ekonominę gerbūvį individualiomis pastangomis.

Pasinaudodama karo tarp nacių Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pradžia, Lietuva siekė atkurti nepriklausomybę, surengdama 1941 m. Birželio sukilimą, kuriame dalyvavo ir V. Gužas. Kai kurių buvusių sukilimo dalyvių veiksmai susipynė su 1941-ųjų vasarą Lietuvą ištikusia tragedija – Lietuvos žydų sunaikinimu. Išanalizuota su V. Gužo veikla susijusi ar-

¹³⁶ Vakarų Lietuvos srities vado Aleksandro Milaševičiaus-Vairo įsakymas Nr. 4 dėl žuvusių srities štabo viršininko Vytauto Gužo-Kardo ir Kęstučio apygardos vado Alekso Mieliulio-Granito atminimo, 1949-07-28, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 14, l. 195.

¹³⁷ 1949-09-09 žuvo Jūros srities vadas Aleksandras Milaševičius-Vairas.

¹³⁸ L Tarybos biuletenis, 1950 m. liepos mėn., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 10, l. 308, 314–314 a. p.

chyvinių dokumentų visuma leidžia daryti prielaidą dėl galimo jo dalyvavimo kai kuriuose žydų Holokausto veiksmuose – suėmimuose, konvojavime ir saugant sutelkimo vietas.

V. Gužas nėra tipiškas lokalaus ginkluoto pasipriešinimo atstovas. Jis buvo kilęs iš Rokiškio krašto, prieš antrąją sovietų okupaciją dirbo Ukmergės apskrityje, Taujėnų miestyje. Visgi visa jo partizaninė veikla buvo susijusi su Pietų Žemaitija – Kęstučio apygarda ir Vakarų Lietuvos partizanų sritimi.

V. Gužo intelektualiniai ir organizaciniai gebėjimai turėjo įtakos jo aktyviam išitraukimui į Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo vienijimo procesus. Šios asmeninės savybės leido jam nuo pat partizaninės veiklos pradžios eiti įvairaus lygmens vadovaujamas pareigas partizanų karinėje struktūroje.

V. Gužo tapimą LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signataru lėmė Vakarų Lietuvos srities vado A. Milaševičiaus sprendimas pačiam nedalyvauti suvažiavime ir deleguoti į jį srities štabo viršininką V. Gužą.

Partizaninė V. Gužo veikla buvo įvertinta ir išskirta aukščiausios partizanų vadovybės. 1948 m. lapkričio 23 d. BDPS prezidiumo pirmininko išleistu Aktu Nr. 2 Vytautas Gužas buvo pakeltas į laisvės kovotojo partizano kapitono laipsnį. 1949 m. vasario 16 d. LLKS prezidiumo pirmininko Aktu Nr. 8 Vytautas Gužas apdovanotas II laipsnio Laisvės kovos kryžiumi su kardais¹³⁹. 1949 m. sausio 25 d. jis buvo paskirtas LLKS Tarybos nariu.

V. Gužo partizaninė karjera nuo būrio vado pavaduotojo iki Vakarų Lietuvos (Jūros) partizanų srities štabo viršininko, o galiausiai ir LLKS Tarybos nario bei 1949-ųjų vasario 16-osios Deklaracijos signataro buvo nuosekli ir dėsninga.

Archyviniai dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

- F. 1357 – Žemės ūkio rūmų fondas
- F. 456 – Rokiškio apskrities policijos nuovados ir punktų fondas
- F. 576 – Lietuvos skautų sąjungos fondas
- F. R-322 – Lietuvos TSR gyvulininkystės-pienininkystės kooperatinių draugijų sąjungos „Pienocentras“ fondas
- F. R-743 – Lietuvos statistikos vadybos fondas (*Litauisches Statistisches AMT*)
- F. F-688 – Ukmergės apskrities viršininko fondas

Lietuvos ypatingasis archyvas

- F. K-1, ap. 58 – LSSR KGB Baudžiamųjų bylų fondas

¹³⁹ Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio prezidiumo pirmininko Aktas Nr. 2, 1948-11-23; Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos prezidiumo pirmininko Aktas Nr. 8, 1949-02-16, *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 11, l. 27, 39.

F. K-5 – Lietuvos partizanų dokumentų kolekcija

F. K-41 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) 2-osios valdybos fondas

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

F. 669 – Telšių (Žemaičių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos fondas

Literatūros sąrašas

1. „Garbingoji mūsų Armija!“, in: Lietuva, Kaunas, 1919-12-31, Nr. 282, <<https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB00AD2076-1919-Gruod.31>>.
2. „Į mišką“, *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 82.
3. Pasakoja Ona Šimoliūnienė-Mockutė-Genovaitė, in: *Aukštaitijos ir Pietų Žemaitijos partizanų atsiminimai*, d. 5, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2006, p. 502–520.
4. Balkelis Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2012.
5. Čekutis Ričardas, Žygelis Dalius, „Laisvės kryžkelės. Broniui Liesiui-Nakčiai atminti“, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-04-20-laisves-kryzkeles-broniui-liesiui-nakciai-atminti/3194>>.
6. Dieckmann Christoph, Sužiedelis Saulius, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius: Margi raštai, 2006.
7. Gaidelis Povilas, „Didvyriai nemiršta: Vytautas Gužas-Kardas“, <<http://www.llks.lt/pdf2/Gaidelis%20apie%20Guzha-Karda.pdf>>.
8. Gaškaitė-Žemaitienė Nijolė, *Žuvusiųjų prezidentas*, Vilnius: LGGRTC, 2007.
9. Gužas Danielius, „Vytauto Gužo gyvenimo kelias“, in: *Rokiškėnai – LLKS Deklaracijos signatarai: konferencijos pranešimai*, Rokiškis, 2009, p. 29–33.
10. *Holokaustas Ukmergėje*, sudarė Neringa Latvytė-Gustaitienė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2012.
11. Juodis Darius, „Apie partizaną Juozą Kasperavičių-Visvydą“, <[https://www.lka.lt/uploads/Products/product_167/2022-1\(150\).pdf](https://www.lka.lt/uploads/Products/product_167/2022-1(150).pdf)>.
12. Jurkutė Mingailė, „Bronius Liesis-Naktis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2019, Nr. 2(46), p. 95–112.
13. Kasparas Kęstutis, „Į tėvynę iš dangaus“, in: *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 18, p. 5–72.
14. Kavaliauskaitė Živilė, „Partizano sesuo tebesaugo brolio dovaną“, <<https://www.skrastas.lt/aktualijos/partizano-sesuo-tebesaugo-brolio-dovana>>.
15. Kripienė Enrika, „1949 m. vasario 16-osios deklaracijos signatarai“, *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 4.
16. Kripienė Enrika, „Juozas Šibaila-Merainis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2021, Nr. 2(50), p. 80–105.
17. *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, sudarė Dalia Kuodytė, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.
18. Noreika Dainius, „Balys Vaičėnas: partizano asmuo ir kova“, *Balys Vaičėnas, Partiza-*

no sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestiniai tekstai, sudarė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, p. I–XIII.

19. Noreika Dainius, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*, [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, 2020.
20. Petrauskienė Aistė, Vaitkevičius Vykintas, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, t. 34, p. 104–130.
21. Pocius Mindaugas, „Jonas Kimštas-Žalgiris – asmenybės ir biografijos bruožai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2(48), p. 102–124.
22. Raila Eligijus, *Lietuvystės Mozė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019.
23. Rukšėnas Alfredas, „Juozo Albino Lukšos-Daumanto 1940–1941 m. biografijos puslapiai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2(48), p. 77–99.
24. *Vakarų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, Vilnius: LGGRTC, 2010.
25. Vaitkevičius Vykintas, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba: nariai, jų veikla ir diskusijos“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2020, t. 40, p. 143–377.
26. Žilytė Enrika, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, 38, p. 84–112.

Ramona Staveckaitė-Notari

**Vytautas Gužas – Personality and Fate in the History of Lithuanian Partisan Resistance:
The Activities and Significance of the Partisan Vytautas Gužas in the History
of the Lithuanian Partisan War**

Summary

This article provides a systematic analysis of the biography of Vytautas Gužas (code name: Kardas), who was one of the signatories of the 16 February 1949 Declaration of the Union of Lithuanian Freedom Fighters (ULFF). Archival documents and partisan memoirs are used to reconstruct the trajectory of Gužas's life and activities, from interwar Lithuania to the culmination of the partisan resistance. The article is meant not only to present biographical facts about the signatory, but also to illuminate the social and cultural context of independent Lithuania that shaped Gužas's world view and political convictions, which influenced his value-based choices in the face of the Soviet and Nazi occupations. Vytautas Gužas is portrayed as a representative of the patriotic generation of interwar Lithuania.

Keywords: Signatories, partisan war, ULFF